

KS. MAREK T. ZAHAJKIEWICZ

ŹRÓDŁA I KIERUNKI BADAŃ NAD PRZESZŁOŚCIĄ ŁACIŃSKIEJ ARCHIDIECEZJI LWOWSKIEJ

Wprowadzenie

Łacińska archidiecezja lwowska obejmuje teren, który zmieniał w ciągu wieków swoją przynależność państwową. Siłą rzeczy więc są to ziemie wzbudzające zainteresowanie historiografii nie tylko polskiej, ale również obcej. Jednak zrozumiała jest rzeczą całkowita dominacja w badaniach naszych uczonych. Biorąc pod uwagę to ostatnie stwierdzenie i szczupłość ram naszego opracowania, mówiąc o dorobku historiografii na interesujący nas temat, zwrócimy uwagę wyłącznie na osiągnięcia naszych badaczy. Naturalnie szczególnie zaakcentujemy sam Lwów. Otóż to miasto potraktujemy jako centrum życia religijnego i siedzibę arcybiskupią. W wypowiedzi musimy ogarnąć również całą archidiecezję, by odczuć klimat tamtych ziem i zrozumieć wiodącą rolę Lwowa.

Położenie archidiecezji i związane z tym problemy, jak również jej przeszłość rzutują na kierunki badań. Chcąc zaznaczyć tą specyfikę tematu należy sięgnąć do tekstów źródłowych z minionych epok. Często przebijają z nich świadomość dawnych pokoleń o doniosłości i wielkiej roli jaką spełniali na Kresach. Na przykład arcybiskup Jan Dymitr Solikowski przesyłając w roku 1595 do Rzymu relację o stanie archidiecezji nadmienił, że Lwów leży na krańcach Rusi i narażony jest na napady tatarskie. Jednak stanowi on pewną przystań przed tymi napadami. Strzeże wiernie religii katolickiej, bardziej aniżeli inne miasta Królestwa Polskiego¹.

Dość trafnie specyfikę arcybiskupstwa lwowskiego i sposób patrzenia na jego dzieje ujął bp W. Urban. Warto w tym wypadku przytoczyć większy passus z wypowiedzi tego uczonego. Otóż, podkreślając rolę Lwowa stwierdza: „Oczywiście, że nie mamy przez to najmniejszego zamiaru pomniejszać w czymkolwiek roli pierwszej metropolii na ziemiach polskich — w Gnieźnie, ale chcemy przypomnieć, że metropolia halicko-lwowska miała większe trudności, aniżeli

---

¹ *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595—1794*, Wyd. T. Długosz, Lwów 1937, s. 3.

nawet gnieźnieńska, posiadająca od początku zwartą etnicznie ludność polską, walcząca z niebezpieczeństwem głównie niemieckim, dopiero później protestanckim. Metropolia halicko-lwowska odznaczała się charakterem bardziej misyjnym, miała ona rozwijać i utrwalać obrządek łaciński, musiała torować sobie drogi wśród ludności ruskiej i prawosławia igrzęcego do Carogrodu, później do Moskwy. Ludność teje metropolii narażona była ciągle na najazdy i klęski przez nie powodowane ze strony Tatarów, Turków, Kozaków, które niszczyły niekiedy dorobek pokoleń i dziesiątków lat. Mimo tych przeciwności metropolia halicko-lwowska zdobyła sobie swoje światła na horyzoncie rozwoju katolicyzmu na wschodnich rubieżach polskich². Na terenie tej metropolii wytworzył się specyficzny typ katolicyzmu otwartego i tolerancyjnego, który próbował zrozumieć racje prawosławnych. Ze względu na diaspore, w jakiej znaleźli się łacinnicy, był to katolicyzm prężny. Ludzie ci byli zawsze odpowiedzialni. Oprócz problemów narodowościowych i wyznaniowych z Rusinami, doszły jeszcze kontakty z Żydami i Ormianami. To wszystko wpłynęło na wytworzenie się tutaj specyficznego typu katolika i człowieka.

Powyższe stwierdzenia powinny jakoś rzutować na konieczność zajęcia się w badaniach historycznych archidiecezją lwowską. Powinny być wskazówką dla badaczy odnośnie do kierunku prowadzonych prac. Równocześnie rodzi się pytanie — w jakim kierunku poszła dotychczasowa historiografia? Czy uwzględniano jedynie historię Kościoła polityczną, administrację, czy też zwracano uwagę na historię wewnętrzną z zaznaczeniem tej specyfiki terenu lwowskiego?

W ramach małego opracowania będziemy w stanie dać jedynie szkic problemu; omówimy nurty badawcze. Nie będzie to ani dokładne zestawienie źródeł, ani wykaz całego dorobku badawczego. Jedynie zajmiemy się samą charakterystyką zarówno bazy źródłowej, jak i opracowań. Należy zaznaczyć, że w ostatnim okresie omówienia źródeł i opracowań z zakresu dziejów archidiecezji lwowskiej dokonali w sposób zwięzły we wprowadzeniach do swoich prac między innymi: T. M. Trajdos³ i ks. J. Krętosz⁴. Ze starszych prac w celu poznania bazy źródłowej powinno się sięgnąć głównie do W. Abrahama⁵.

---

² W. Urban, *Szkice z dziejów archidiecezji lwowskiej i jej duszpasterstwa*, Rzym 1984, s. 6.

³ *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386—1436)*, T. 1 Wrocław 1983, s. 5—19.

⁴ *Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV w. do 1772 roku*, Lublin 1986, s. 21—29.

⁵ Pozycje W. Abrahama oparte są na dobrej bazie źródłowej. W zagadnieniu nas interesującym należy zwrócić uwagę na: *Jakub Strepa arcybiskup halicki 1391—1409*, Kraków 1908; *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Wyd. 3 Poznań 1962; *Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie*, Lwów 1909; *Powstanie organizacji Kościoła*

I. Opis bazy źródłowej

Zachowaną i aktualnie dostępną bazę źródłową do dziejów archidiecezji lwowskiej można ująć w 3 grupy. Do jednej należeć będą większe zespoły podstawowych archiwaliów. Inną grupę tworzą mniejsze zespoły akt przechowywanych w szeregu innych archiwach, gdzie niejednokrotnie znalazły się między innymi na skutek burzliwych dziejów jakie przechodziła ziemia lwowska. Wreszcie ostatnia grupa to źródła drukowane. Te ostatnie o tyle warte są podkreślenia, ponieważ sięgnięcie do rękopisów często dzisiaj jest niemożliwe.

1. Podstawowe zespoły archiwalne

W r. 1946 poważną część archiwaliów kościelnych II metropolii polskiej udało się wywieźć ze Lwowa (Archiwum Archidiecezjalne Obrządku Łacińskiego we Lwowie). Zbiory te początkowo przechowywano w niezbyt odpowiednich warunkach. W latach sześćdziesiątych za zgodą metropolity lwowskiego, arcybiskupa E. Baziaka archiwalia te zdeponowano w KUL. Zaczęto przygotowania do systematycznego mikrofilmowania tych zbiorów. Materiały te są niezastąpionym źródłem do dziejów Kościoła na kresach dawnej RP. Żadna inna diecezja z tamtych terenów nie ma aktualnie tak zachowanych i dostępnych zbiorów. Jednak wszystko trzeba było uporządkować, a często zakonserwować. Natomiast w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL, gdzie dokonuje się mikrofilmowania, postarano się o zaopatrzenie poszczególnych mikrofilmów w konieczne informacje o zawartości danej jednostki. Dzięki tym wysiłkom można było rozpocząć „odbudowywanie” Archiwum Archidiecezjalnego. Prace mikrofilmowe są prowadzone w dalszym ciągu. Katalog mikrofilmów znajdujących się w KUL został umieszczony w kilku tomach czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”⁶. Nasze zainteresowanie powinien budzić głównie katalog z r. 1985, gdzie znajdziemy dokumentację na temat „Mikrofilmoteki Lwowskiej”. Umieszczono tam między innymi konieczne wiadomości z historii samego archiwum, stanu zachowania archiwaliów (s. 7—25)

łacińskiego na Rusi, Lwów 1904; Sprawozdanie z poszukiwań w bibliotekach i archiwach rzymskich, Kraków 1899.

⁶ Cztery pierwsze części katalogu o mikrofilmach będących w posiadaniu Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych zamieścił ks. prof. B. Kumor w: „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej cyt. ABMK) T. 6: 1963; T. 13: 1966; T. 24: 1972; T. 31: 1975.

i wreszcie katalog informujący o treści poszczególnych jednostek⁷. Aktualnie samo archiwum znalazło pomieszczenie w nowym budynku wzniesionym w Lubaczowie dzięki staraniom nieżyjącego już bpa M. Rechowicza. Trzon tego archiwum stanowią naturalnie archiwalia przewiezione ze Lwowa. Trzeba pamiętać, że są tam nie tylko zasoby dawnego Archiwum Archidiecezjalnego, ale również inne lwowskie archiwalia kościelne. Archiwum w Lubaczowie jest jeszcze w trakcie porządkowania i nie posiada zamkniętego schematu organizacyjnego. Są w nim między innymi wizytacje diecezji, akta parafialne, zakonów, szkolne, seminaryjne, majątków kościelnych itd. Znajdują się w nim również materiały do innych diecezji w metropolii lwowskiej (Przemyśl, Kamieniec Podolski).

Sporo materiału źródłowego znajdujemy w archiwach parafialnych na terenie dzisiejszej diecezji zamojsko-lubaczowskiej powstałej w roku 1992. W skład jej weszły między innymi parafie z byłej archidiecezji z siedzibą w Lubaczowie. Są to mianowicie miejscowości w rejonie Lubaczowa, które należały do archidiecezji lwowskiej i po II wojnie światowej znalazły się w obecnych granicach Polski. Jednak są to materiały dotyczące raczej przeszłości tylko tego skrawka archidiecezji.

2. Archiwalia lwowskie w innych zbiorach

Prócz tego badacz przeszłości powinien sięgnąć do innych zasobów archiwalnych. Przede wszystkim dotyczy to zbiorów archiwalnych zakonów, które dawniej pracowały na terenie archidiecezji lwowskiej. Szereg dokumentów dotyczących nie tylko spraw zakonnych, ale i innych zagadnień zostało przewiezionych z Kresów i umieszczono je w archiwach poszczególnych prowincji.

Podobnie nie można pominąć Archiwum Diecezji Przemyskiej. Szczególnie należy tam sięgnąć badając przeszłość tych rejonów archidiecezji, które zostały w późniejszych latach dołączone do niej, a poprzednio były w granicach administracyjnych diecezji przemyskiej (np. rejon Lubaczowa, Stryja, Skole).

Należy również pamiętać, że szereg archiwaliów parafialnych zabierali czasami ze sobą duszpasterze opuszczający swoje placówki i przenoszący się razem z parafianami na ziemie odzyskane po II wojnie światowej. Ostatnio niejednokrotnie owe dokumenty trafiają do Archiwum w Lubaczowie, albo pozostają

---

⁷ J. Kania, *Katalog Mikrofilmów Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, Nr 5, ABMK 51: 1985, s. 5—116.

jeszcze w szeregu pomniejszych miejscowości, głównie na terenie archidiecezji wrocławskiej i diecezji opolskiej gdzie pracowali owi księża po r. 1945⁸.

Wskazując na bazę źródłową wspomnieć musimy o konieczności przeprowadzenia kwerendy w zasobach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, jak również w Archiwum Secretum Vaticanum. W wypadku tych ostatnich zbiorów znajdujemy ciekawe materiały do biogramów arcybiskupów lwowskich. Podobnie Rzym posiada dobre relacje o stanie całej interesującej nas archidiecezji. Z krajowych zbiorów można by jeszcze wskazać na Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, czy Bibliotekę Czartoryskich w Krakowie⁹.

Na zakończenie charakterystyki bazy źródeł rękopiśmiennych warto odnotować jeszcze jeden fakt. Mianowicie dość ważny zasób źródłowy dawniej znajdował się w archiwach: kapituły katedralnej, szpitali, szkół, miasta Lwowa i innych miast na terenie archidiecezji. Jednak los prawie wszystkich tych zbiorów nie jest dokładnie znany. Aktualnie zachowane zbiory kościelne we Lwowie stara się ustalić ks. dr Józef Krętosz. Są to głównie archiwalia z Archiwum Kapitulnego obrządku łacińskiego, ale i inne zespoły instytucji kościelnych. Dotarł on również do zachowanych zbiorów w Kamieńcu Podolskim. Zapewne informację z tych dość ważnych i ciekawych poszukiwań wspomniany badacz przygotowuje w specjalnej publikacji.

3. Źródła drukowane

Zgodnie z rozporządzeniem Stolicy Apostolskiej wszyscy biskupi powinni co 5 lat złożyć wizytę papieżowi i zdać sprawozdanie ze stanu swojej diecezji. Owe sprawozdania zawierają ważny i ciekawy materiał, na podstawie którego można odtworzyć administrację, życie religijne, uposażenie, opis obiektów sakralnych i w ogóle stan poszczególnych diecezji. Takie relacje z archidiecezji lwowskiej z okresu przedrozbiorowego zostały wydane drukiem w r. 1937 przez ks. T. Długosza. Choć jedna z nich (z r. 1615) ukazała się jeszcze pół roku wcześniej

---

⁸ O pracy tych księży po r. 1945 i wzmianki o miejscach ich przebywania, zob. W. Urban, *Duszpasterski wkład księży repatriantów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945—1970*, Wrocław 1970; tenże, *Duszpasterska siejba kapłanów-repatriantów na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945—1970*, Wrocław 1971.

⁹ Np. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu posiada ciekawy rękopis (Sygn. 3194 II) — „*Leopoliensis archiepiscopatus historia ab anno 1614, ab obitu Joannis Zamoyski archiepiscopi Leopoliensis per Joannem Thomam Josephum Leopoliensem canonicum ex actis authenticis et historicis per annotationes annorum collecta*” (k. 1—201). Jest to historia arcybiskupstwa lwowskiego w XVII w.

dzięki K. J. Heckowi¹⁰. Przy opracowywaniu życiorysów arcybiskupów do początków w. XVII (do abpa J. A. Próchnickiego obejmującego rządy w r. 1614) jako źródłem należy posłużyć się pozycją wydaną przez Jakuba Skrobiszewskiego¹¹. Sam autor wspomnianej pracy nie tylko ograniczył się do podania curriculum vitae pasterzy Lwowa, ale równocześnie przekazał nam szereg danych o dziejach archidiecezji. Natomiast w poznaniu prawodawstwa kościelnego obowiązującego na interesującym nas terenie należy koniecznie zapoznać się z ustawodawstwem synodalnym, które w znacznej części zostało wydrukowane. Zestawienie wydanych drukiem ustaw synodalnych znajdujemy w dwutomowej bibliografii prawa kanonicznego wydanej w KUL w Lublinie¹².

Wielką wartość szczególnie dla poznania XVII w. posiada praca ks. J. T. Józefowicza. Mianowicie na początku XVIII w. z inicjatywy abpa K. J. Zielińskiego napisał on „Kronikę miasta Lwowa”. Opracowując dzieje miasta w latach 1614–1700 i równocześnie pisząc o arcybiskupstwie oparł się na dobrej bazie źródłowej. Kiedy obecnie ta baza została znacznie uszczuplona, albo jest z różnych względów niedostępna, wzrasta wartość tego opracowania do rangi źródła. W r. 1854 „Kronika” została częściowo przetłumaczona na język polski i wydana drukiem¹³.

Badaczowi zainteresowanemu głównie przeszłością stolicy arcybiskupstwa przyjdzie sięgnąć jeszcze do wydawnictw źródłowych dotyczących samego Lwowa. Będą to między innymi wydane akta grodzkie i ziemskie¹⁴.

Wreszcie należy pamiętać o wydawnictwach źródeł przechowywanych w innych archiwach krajowych i zagranicznych, gdzie często znajdują się materiały dotyczące Lwowa. Wśród nich można wskazać na takie ważniejsze pozycje jak np. *Monumenta Poloniae Vaticana* (T. 1–8), *Monumenta Poloniae Historica* (T. 12), *Monumenta Mediae Aevi Historica* (T. 12), *Elementa ad fontium editiones* (T. 3), *Monumenta Ucrainae Historica* (T. 1–7), *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae* (T. 1–4), *Lustracje dóbr królewskich województwa*

¹⁰ *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595–1794*, Wyd. T. Długosz, Lwów 1937; Pirawski Th., *Relatio status Almae archidioecesis Leopoliensis, accedunt testamenta eiusdem Th. Pirawski et Joannis Zamojsii, archiepiscopi Leopoliensis*, Wyd. K. J. Heck, Lwów 1891.

¹¹ J. Skrobiszewski, *Vitae archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium*, Lwów 1526.

¹² J. Bar, W. Zmarz, *Polska bibliografia prawa kanonicznego*, T. 1 Lublin 1960, s. 80 (nr 581–586); T. 2 Lublin 1947, s. 92 (nr 1110–1115), s. 95 (nr 1157, 1168), s. 97 (nr 1199).

¹³ J. T. Józefowicz, *Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690, obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej, a zwłaszcza historię arcybiskupstwa lwowskiego w tejsze epoce*, Tłum. z łaciny M. Piwocki, T. 1–4 Lwów 1854.

¹⁴ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, Wyd. K. Liske, T. 1–10 Lwów 1868–1884; *Pomniki Dziejowe Lwowa*, Wyd. A. Czołowski, T. 1–4 Lwów 1891–1921.

ruskiego (T. 2—3). Pomocą w poszukiwaniach archiwalnych naturalnie służyć mogą drukowane katalogi poszczególnych zbiorów. W tym względzie zwracamy uwagę na podjętą ostatnio przez Patrycję Grimsted-Kennedy, a mało znaną dość ciekawą inicjatywę. Celem jej jest opisanie zbiorów rękopiśmiennych na terenie byłego ZSRR¹⁵. Praca ta może być przydatna badaczowi przeszłości kościelnej na dawnych kresach polskich przez dostarczenie szeregu ważnych wskazówek.

Na zakończenie tej części naszych rozważań można jeszcze wysunąć jedną sugestię. Mianowicie biorąc pod uwagę znaczne zmniejszenie się szczególnie w obecnym stuleciu bazy źródłowej nasuwa się pytanie — czy niektóre opracowania oparte na dobrej bazie źródłowej i przytaczające większe lub mniejsze fragmenty oryginalnych dokumentów nie potraktować w tych partiach jako pewnego rodzaju „quasi edycję”? Głównie dotyczyłoby to prac autorów cieszących się autorytetem (np. W. Abraham).

II. Charakterystyka opracowań

W dorobku historiografii dotyczącej dziejów arcybiskupstwa lwowskiego zauważyć można kilka nurtów. Od dość dawna największe zainteresowanie budziły początki arcybiskupstwa. Kolejno plasują się zagadnienia związane z organizacją Kościoła i centrum życia diecezjalnego jakim był zawsze Lwów, nawet w początkowych latach wyznaczenia oficjalnej stolicy metropolii w Haliczu. Tematyka innych pozycji to: wybitne postacie życia religijno-kościelnego, ustawodawstwo diecezjalne, kapituła metropolitalna, zasługi Kościoła dla szkolnictwa. Kierunki badań zostały jeszcze wzbogacone o takie zagadnienia jak: działalność zakonów na terenie arcybiskupstwa, stosunki wyznaniowo-narodowościowe, czy monografie poświęcone ważniejszym świątyniom i miejscom sakralnym.

1. Początki archidiecezji

Jeszcze przed oficjalną datą założenia metropolii łacińskiej na Rusi Halickiej docierało tam chrześcijaństwo w obrządku łacińskim. Od dawna kupcy zachodnio-europejscy wędrowali szlakiem wiodącym przez Polskę, Ruś nad Morze Czarne. Razem z nimi przybywali duchowni łacińscy zapewniający im obsługę duszpas-

---

¹⁵ P. Grimsted—Kennedy, *Archives and manuscript repositories in the USSR*, Vol. 3 Ukraine and Moldavia, Bock 1 General bibliography and institutional directory, Princeton 1988.

terską. Głównie działali tutaj przedstawiciele zakonów żebraczych, z czasem zorganizowani w „Societas fratrum peregrinantium propter Christum inter gentes”. Wreszcie po włączeniu tych ziem do Polski król Kazimierz Wielki skierował do Stolicy Apostolskiej prośbę o utworzenie metropolii łacińskiej. Jednak na przeszkodzie stanęli biskupi lubuscy przedkładający swoje prawa do jurysdykcji nad łacinnikami zamieszkującymi te tereny. Mianowicie już od szeregu lat wnosili pretensje do misji na Rusi. Pomimo tego najwcześniej spotykamy się z nominacją biskupią dla Przemyśla (między 1342 a 1352), później dla Włodzimierza Wołyńskiego (1358), Lwowa (1359) i Chełma (1359). Faktyczne utworzenie drugiej metropolii polskiej nastąpiło 13 II 1375 r. mocą bulli Grzegorza XI „Debitum pastoralis officii”. Siedzibą metropolity został Halicz. Jednak od samego początku wyłoniła się sprawa Lwowa jako centrum życia nowej metropolii. Około miesiąca od daty wystawienia bulli erekcyjnej papież wystosował specjalne zapytanie do arcybiskupa gnieźnieńskiego i biskupów Krakowa i Płocka o wyrażenie opinii na temat przeniesienia stolicy arcybiskupiej z Halicza do Lwowa. Według samego papieża Lwów był miastem bardziej odpowiednim do tego celu. Dopiero 28 VIII 1412 r. papież zadecydował o takiej zmianie. Kolejne dwa lata trzeba było jeszcze czekać na urzeczywistnienie tej decyzji.

Z tej krótkiej prezentacji wynika, że przed historykami stało zadanie naświetlenia przede wszystkim szeregu problemów wiążących się z genezą i powstaniem samej metropolii. Dlatego właśnie te zagadnienia wysunęły się na pierwsze miejsce w historiografii poświęconej archidiecezji lwowskiej. Pierwsze ważniejsze pozycje w tym względzie ukazały się już pod koniec ubiegłego stulecia, a wyszły spod pióra K. Stadnickiego i T. Gromnickiego¹⁶. Należy nadmienić, że praca tego drugiego ma charakter encyklopedyczny. W niedługim czasie do grona tych badaczy dołączył wybitny profesor lwowski W. Abraham. W interesującym nas zagadnieniu należy wymienić przede wszystkim dwie jego monografie: *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi* (Lwów 1904) i *Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie* (Lwów 1909). Wypada wspomnieć również o innych pozycjach W. Abrahama, w których powraca do tego zagadnienia¹⁷. Początki arcybiskupstwa i wiążące się z tym pretensje biskupów lubuskich do ziem Rusi Halickiej poruszano jeszcze w okresie

---

¹⁶ K. Stadnicki, *O początkach arcybiskupstwa i biskupstw obrządku łacińskiego na Rusi Halickiej i Wołyniu*, Lwów 1882; T. Gromnicki, *Lwowskie arcybiskupstwo obrządku łacińskiego*, w: *Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego*, T. 12, s. 385—509.

¹⁷ *Jakub Strepa arcybiskup halicki 1391—1409*, Kraków 1908.

międzywojennym (np. M. Gębarowicz), jak również powrócono do tego w historiografii powojennej (np. A. Gieysztor, J. Walicki, A. Weiss)¹⁸.

2. Organizacja archidiecezji

Jak już wyżej wspomnieliśmy, na Rusi Halickiej jeszcze przed założeniem metropolii łańciskiej pojawili się duchowni z Zachodu. Byli to głównie przedstawiciele zakonów żebraczych. Ich placówki stały się ośrodkami duszpasterskimi, a z czasem na nich zaczęły bazować pierwsze parafie. Terytorialna organizacja parafialna wywodziła się ze skromnych początków, ale na przestrzeni wieków nastąpił jej dynamiczny rozwój. Fundacje parafii były równocześnie akcją kolonizacyjną ogromnych terenów Rusi Czerwonej. Początki tej sieci parafialnej sięgają pierwszej połowy w. XIV, a wiek XV przyniósł dalszy i to dynamiczny jej rozwój. W r. 1593 nastąpił podział na dekanaty (150 parafii, 7 dekanatów). Na przestrzeni wieków placówki te były często niszczone przez wojny i najazdy głównie tatarskie i tureckie. Na przykład w r. 1623 abp Andrzej Próchnicki w sprawozdaniu o stanie diecezji, wspomina o napadzie Tatarów i Turków w 1620 r. Spalono szereg kościołów, a ocalało zaledwie 40. Wielu kapłanów zabito, lub wzięto do niewoli¹⁹. Nowe zniszczenia nastąpiły w r. 1648. Pomimo tych przeciwności do momentu rozbiorów Polski było już 25 dekanatów i 217 parafii (stan z r. 1788). W r. 1874 liczby te kształtują się: dekanatów 26, a parafii 420. Wreszcie przed wybuchem II wojny światowej „Rocznik statystyczny” podaje stan archidiecezji na r. 1937: obszar archidiecezji 38 900 km kw., wiernych obrządku łańciskiego 1 238 000, dekanatów 28, parafii 408, kapłanów diecezjalnych 695, zakonnych 239²⁰. Są to wszystkie dane statystyczne kryjące jednak szereg problemów do rozwiązania. Dlatego też centralne struktury organizacyjne, organizacja terytorialna archidiecezji i kościelne instytucje parafialne stawały się tematami szeregu prac badawczych.

Poza pozycjami W. Abrahama już wyżej wymienionymi, całościowy obraz organizacji Kościoła w Polsce i w powiązaniu z tym naszkicowanie archidiecezji

---

¹⁸ M. Gębarowicz, *Mogilno — Płock — Czerwińsk. Studia nad organizacją Kościoła na Mazowszu w XI i XII wieku*, Lwów 1934; A. Gieysztor, *Początki misji ruskiej biskupstwa lubuskiego*, „*Nasza Przeszłość*” 4: 1948, s. 83—102; J. Walicki, *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*, Lublin 1960; A. Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, Lublin 1977 (Studia kościelno-historyczne, T. 1).

¹⁹ *Relacje arcybiskupów lwowskich*, s. 102.

²⁰ M. Pirożyński, S. Szczęch, *Rocznik statystyczny Kościoła katolickiego w Polsce. Rok pierwszy 1937*, Lublin 1938, s. 4—30.

lwowskiej znajdujemy w opracowaniach B. Kumora. Są to głównie dwie rozprawy, z których jedna omawia kształtowanie się granic wszystkich diecezji polskich na przestrzeni wieków, a druga skupia się na ustroju i organizacji Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej²¹. Obydwie pozycje oparte są na rozległej kwerendzie archiwalnej. Szczególnie jednak ta druga pozycja jest godna podkreślenia. Obejmuje tylko okres niewoli narodowej, ale opracowana jest bardzo szczegółowo. Ponadto należałoby zwrócić uwagę na artykuł B. Kumora poświęcony granicom metropolii lwowskiej w okresie przedrozbiorowym²². Znajomość okresu średniowiecznego na Rusi Halickiej w oparciu o najnowsze badania może uzupełnić w pewnym sensie pozycja M. Trajdosa *Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386—1434)*²³. Choć pozycja omawia bardzo zawężony czasowo fragment dziejów i ponadto nie wprost odnosi się jedynie do archidiecezji lwowskiej to musi być uwzględniona. Mianowicie w jej części II w obszernym rozdziale (Roz. V, s. 169—290) skupiono się wyłącznie na interesującym nas terenie.

Przed wszystkim na wyróżnienie zasługuje jedna z ostatnich książek autorstwa ks. Józefa Krętosza *Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku*²⁴. Autor oparł się zarówno na bogatym materiale źródłowym, jak i na wynikach dotychczasowej historiografii. Omówił struktury organizacyjne centralne i terenowe. Zwrócił również uwagę na działalność duszpasterską i na polu społeczno-kulturalnym. W miarę możliwości szkicuje problemy narodowościowo-religijne.

Podobną problematykę, ale tylko w ogólnym zarysie umieszczono w podręcznikach historii Kościoła napisanych w naszym kraju pod redakcją B. Kumora i Z. Obertyńskiego, jak również pod redakcją J. Kłoczowskiego²⁵.

Wreszcie stwierdzić należy, że kościołom i poszczególnym parafiom położonym poza Lwowem za mało poświęcono miejsca. Pisząc te słowa mamy na względzie zainteresowanie historiografii wyrażające się małą ilością oddzielnych monografii parafii archidiecezji lwowskiej²⁶.

---

²¹ *Granice diecezji i metropolii polskich w latach 966—1939*, Lublin 1969—1971 (odb. z ABMK T. 18—23); *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772—1918)*, Kraków 1980.

²² *Granice metropolii halickiej (lwowskiej) w okresie przedrozbiorowym*, „Prawo Kanoniczne” 11: 1968 z. 1—2, s. 3—20.

²³ T. 1 Wrocław 1983.

²⁴ Lublin 1986.

²⁵ *Historia Kościoła w Polsce*, Red. B. Kumor, Z. Obertyński, T. 1 cz. 1—2, T. 2 cz. 1—2 Poznań 1974—1979; *Kościół w Polsce*, Red. J. Kłoczowski, T. 1—2 Kraków 1966—1969.

²⁶ Do ważniejszych opracowań parafii poza Lwowem należy np.: A. Prochaska, *Czyski*

3. Lwów — centrum życia diecezji

Początki tworzenia się we Lwowie centrum łacińskiej kultury religijnej sięgają wieku XIII. Wtedy to książę halicko-włodzimierski ok. r. 1250 wybudował dla swojej żony Konstancji (siostra bł. Kingi) najstarszy kościół łaciński pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Z kolei w r. 1270 książę Leon ufundował dominikanom kościół pod wezwaniem Bożego Ciała. Natomiast najstarszą parafię na terenie Lwowa łączy się z kolonizacją niemiecką (ok. r. 1340 budowa kościoła Najświętszej Maryi Panny Śnieżnej). Drugim centrum życia religijnego była katedra pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny wybudowana w latach 1370—1480. Od w. XV zaczęło przybywać szereg nowych świątyń. Dzięki temu Lwów mógł odgrywać znaczną rolę w życiu kościelnym nie tylko Rusi, ale i w skali całej Polski. W momencie rozbiorów naszej ojczyzny we Lwowie było już 28 kaplic i kościołów zakonnych, 12 kościołów obsługiwanych przez kler diecezjalny. Do tego należy jeszcze doliczyć 4 kościoły ormiańskie i 13 cerkwi unickich. To wszystko daje możliwość wyrobienia sobie obrazu kwitnącego ośrodka życia religijnego. Wraz z dynamicznym rozwojem miasta w XIX i XX w. poszła budowa nowych świątyń i erekcja kolejnych parafii. Tak było do momentu wybudowania majestatycznej świątyni Matki Boskiej Ostrobramskiej na Lyczakowie i oddania jej w 1939 r. salezjanom.

Szkicując panoramę Lwowa musimy uwzględnić różne epoki, style i szereg bezcennych pamiątek. Pamiętając zawsze, że wszystko to ożywiało tętniące życie duszpasterskie o specyficznym zabarwieniu kresowym. Nade wszystko jedno można stwierdzić — Lwów był zarówno centrum życia archidiecezji, jak i centrum polskiej kultury religijnej. Na skutek tego o kościołach Lwowa, o ich roli sporo wiadomości podają nawet przewodniki po mieście, nie mówiąc o różnych monografiach między innymi z zakresu historii sztuki. Cenne uwagi zawiera stary przewodnik jeszcze z w. XIX, S. Kunasiewicza²⁷. Jeszcze cenniejsze są przewodniki z okresu międzywojennego J. Zubrzyckiego i M. Orłowicza²⁸. Szczególnie ten pierwszy omawia architekturę sakralną Lwowa. Natomiast wśród opracowań posiadających wartość naukową można rozróżnić

---

koło Lwowa, Lwów 1920; B. Faliński, *Z dziejów kościoła parafialnego w Kamionce Strumiłowej*, Kamionka Strumiłowa 1931; J. Gieszczyński, *Parafia rzymsko-katolicka Wołków*, Lwów 1937; T. Marszałek, *Z przeszłości parafii Ryczki*, Lwów 1938; W. Urban, *Z dziejów sokolnickiej królewskiej*, Rzym 1964; tenże, *Szkice z dziejów rzymsko-katolickiej parafii w Biłce Szlacheckiej i jej duszpasterstwa*, Rzym 1964.

²⁷ Wilda *przewodnik po Lwowie z zarysem historii miasta*, Lwów 1878.

²⁸ M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Lwowie*, Lwów 1925; J. Zubrzycki, *Zabytki miasta Lwowa*, Lwów 1928.

dwie grupy. Jedna obejmuje pozycje o całościowym spojrzeniu na zabytki sztuki sakralnej i architektury Lwowa. Są to między innymi opracowania jakiejś całej epoki np. odrodzenie (Cz. Thulie), czy barok będący w architekturze Lwowa jednym z najchlubniejszych okresów (T. Mańkowski)²⁹. Natomiast inna pozycja T. Mańkowskiego wydana już po II wojnie światowej omawia cały dawny Lwów³⁰. Jest ona obszerna i zawiera bogatą treść historyczną. Autor oparł się na dobrej kwerendzie archiwalnej. Natomiast druga grupa zawiera stosunkowo nieliczne pozycje poświęcone poszczególnym kościołom lwowskim. Najlepiej jest opracowana katedra, kościoły dominikanów i jezuitów³¹.

4. Wybitne postacie

Arcybiskupstwo halickie, a później lwowskie miało to szczęście, że szereg jego rządców można zaliczyć do postaci znamienitych. Jeden z pierwszych metropolitów, Jakub Strepa (+ 1409) został zaliczony w poczet błogosławionych Kościoła. Toczy się proces beatyfikacyjny w sprawie Józefa Bilczewskiego, rządcy archidiecezji z lat 1900—1923. W r. 1410 nominację arcybiskupią otrzymał Mikołaj Trąba, późniejszy pierwszy prymas Polski. W latach 1453—1477 zasiadał na tronie arcybiskupim znany humanista i literat, Grzegorz z Sanoka. W poczet tych osób wliczmy np. Jana Dymitra Solikowskiego (1583—1603), Wacława Hieronima Sierakowskiego (1759—1780), czy zmarłego w r. 1962 Eugeniusza Baziaka. Ciekawą postacią był sufragan lwowski od r. 1895, a później jako zakonnik pracujący w Ameryce, Józef Weber (w pewnym sensie Wincenty Kadłubek czasów nowożytnych). Przypomnijmy jeszcze jedną postać świętego zakonnika, Jana z Dukli (+ 1484) związanego ze lwowskim klasztorem bernardynów. Pobyt tego ostatniego we Lwowie przypominała statua błogosławionego stojąca przed zabudowaniami kompleksu klasztorno-kościelnego.

Ten chlubny fragment przeszłości Kościoła lwowskiego aczkolwiek stanowi jeden z nurtów historiografii, to jednak nie zawsze znalazł adekwatne odbicie na kartach powstałych prac. Przede wszystkim temat ten nie został opracowany

---

²⁹ Cz. Thulie, *O kościołach lwowskich z czasów odrodzenia*, Lwów 1913; T. Mańkowski, *Lwowskie kościoły barokowe*, Lwów 1932.

³⁰ Dawny Lwów. *Jego sztuka i kultura artystyczna*, Londyn 1974.

³¹ Np. M. Dzieduszycki, *Kościół katedralny lwowski obrządku tacińskiego pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP*, Lwów 1872; S. Załęski, *Kościół oo. jezuitów we Lwowie pod wezwaniem św. Apostołów Piotra i Pawła*, Lwów 1879; N. Golichowski, *Kościół oo. bernardynów we Lwowie*, Lwów 1911; S. Rachwał, *Kościół św. Zofii we Lwowie*, Lwów 1917; W. Żyła, *Kościół i klasztor dominikanów we Lwowie*, Lwów 1923; E. Moniak, *Historia kościoła pod wezwaniem św. Marii Magdaleny oraz dzielnicy VI we Lwowie*, Lwów 1927.

dostatecznie odnośnie do wszystkich rządców arcybiskupstwa. Naturalnie o pierwszych pasterzach, łącznie z późniejszym patronem metropolii, Bł. Jakubem Strzemię znajdziemy dobre opracowanie w pozycjach W. Abrahama. Może należałoby wyróżnić pozycję poświęconą osobie bł. Jakuba³². Dalej tematyką tą zajęli się między innymi: S. Szydelski, M. Dzieduszycki. Można tę listę uzupełnić o takie nazwiska, jak: W. Urban, W. Szetelnicki, F. Płaczek³³. Szereg biografów znaleźć można w: Polski Słownik Biograficzny, Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego, Encyklopedia Katolicka (wyd. KUL Lublin), Słownik Polskich Teologów Katolickich (wyd. ATK Warszawa). Druga wojna światowa przyniosła szereg zmian i przemieszczeń ludności. Kresy opuszczali Polacy a razem z nimi wyjeżdżali duszpasterze. Zasiadlali nowe ziemie i tam przynosili swoje tradycje. Postaciom tych duszpasterzy poświęcił dwie swoje pozycje bp Wincenty Urban³⁴.

5. Synody

W życiu diecezji, a zwłaszcza w duszpasterstwie wielką rolę odgrywają synody. Na przestrzeni dotychczasowego funkcjonowania archidiecezji lwowskiej było 12 synodów — z tego 6 prowincjonalnych i 6 diecezjalnych. W tym względzie najbardziej uprzywilejowany był w. XV, kiedy to odbyły się 4 synody prowincjonalne i 1 diecezjalny. Pierwszy prawdopodobny synod odbył się w r. 1406, a ostatni w r. 1930. Pamiętać należy, że synody prowincjonalne skupiały we Lwowie biskupów z całej Rusi. Warto zwrócić uwagę na synod prowincjonalny odbyty we Lwowie 8 XI 1564 r., który jako pierwszy prowincjonalny w Polsce przyjął i ogłosił uchwały Soboru Trydenckiego. Dopiero później odbył się synod prowincjonalny w metropolii gnieźnieńskiej.

Dziwne i błędne jest twierdzenie powtarzane przez niektórych w historiografii po II wojnie światowej, że — „Prowincja lwowska nie zdobyła się np. na własne ustawodawstwo synodalne, partycypując albo w prowincjonalnych gnieźnieńskich

³² Abraham, *Jakub Strepa arcybiskup halicki 1391—1409*, Kraków 1908.

³³ W. Nehring, *O życiu i pismach Jana Dymitra Solikowskiego*, Poznań 1860; M. Dzieduszycki, *Żywoć Waclawa Hieronima Sierakowskiego arcybiskupa lwowskiego*, Kraków 1868; S. Szydelski, *Konstanty Zieliński arcybiskup lwowski (1699—1705)*, Kraków 1910; F. Płaczek, *Bolesław Twardowski arcybiskup metropolita lwowski 1864—1944*, „Studia Lubaczowiensia”, T. 2 Lubaczów 1984, s. 75—88; W. Urban, *Stuga Boży Józef Bilczewski arcybiskup-metropolita lwowski (1860—1923)*, Wrocław 1976.

³⁴ *Duszpasterski wkład księży repatriantów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945—1970*, Wrocław 1970; *Duszpasterska siejba kapłanów—repatriantów na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945—1970*, Wrocław 1972.

albo później w ogólnopolskim, prymasowskim”³⁵. Bardzo mało jest jednak opracowań wprost poruszających ten temat. Problematyka synodalna najczęściej występuje w kontekście omawiania innych zagadnień. Pewne wiadomości na temat synodów w. XV znajdujemy we wspomnianych już poprzednio pozycjach W. Abrahama. Jednak o tych synodach nie można za wiele powiedzieć, ponieważ nie znamy dzisiaj ich uchwał. Natomiast na temat w. XVI i następnych jest praca S. Szurka³⁶. Szczególnie dobrze omawia autor same postanowienia synodalne. Jest jeszcze jedna pozycja o synodzie z w. XVII S. Szydelskiego³⁷. Zasadniczo omówiono w niej nie tyle sam synod, co raczej ówczesną archidiecezję w świetle ustaw synodalnych.

6. Kapituła katedralna

Wielką rolę w administracji i życiu religijnym archidiecezji odegrała kapituła katedralna. Prawdopodobnie już abp Krystyn (+ przed 1372) miał mianować pierwszych prałatów. Dopiero jednak w r. 1429 Władysław Jagiełło uposażył kapitułę. Na skutek tego ta data jest uważana za czas erekcji kapituły we Lwowie. Członkowie kapituły pełnili szereg odpowiedzialnych funkcji w archidiecezji. Oblicza się m.in., że od r. 1429 do początków II wojny światowej spośród członków kapituły wyszło aż 57 biskupów.

Zgodnie z dawnym prawem kanonicznym kapituła katedralna była najważniejszym gremium po rządcy diecezji w administrowaniu samej diecezji. Na skutek tego badacze przeszłości archidiecezji lwowskiej na ogół zawsze uwzględniają tę problematykę w swoich opracowaniach. Jednak pozycji monograficznych wyłącznie poświęconych kapitule katedralnej jest mała liczba. Jedną z nich jest praca ks. F. Zahariasiewicza wydana jeszcze półtora wieku temu, ale pomimo tego bardzo cenna³⁸. Pisząc o dziejach kapituły aż do czasów jemu współczesnych, oparł się autor na materiale źródłowym dla nas dzisiaj nieosiągalnym. Natomiast ks. S. Szurek w swojej pozycji *Kapituła lwowska w latach 1723—1763* (Lwów 1930) dał nam dokładny opis działalności kapituły, jej uposażenia, organizację w ostatnich latach przed rozbiorem Polski.

---

³⁵ J. Szymański, *Struktura organizacyjna biskupstw polskich w wiekach średnich*, „Znak” 17: 1965 nr 137—138, s. 1419.

³⁶ *Ustawy synodów lwowskich z lat 1564, 1593, 1641, 1765*, Lwów 1931.

³⁷ *Archidiecezja lwowska na synodzie 1641 roku*, Lwów 1910.

³⁸ *Historia metropolitalnej kapituły lwowskiej obrządku łacińskiego*, „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy” 6: 1838 z. 3, s. 125—138, z. 4, s. 134—142; 7: 1839 z. 1, s. 103—106, z. 2, s. 88—92, z. 3, s. 79—85, z. 4, s. 100—108.

Dawne Archiwum Kapituły Metropolitalnej we Lwowie oprócz dokumentów zawierało bogatą bibliotekę. Zbiory te świadczyły o bogatym życiu kulturalnym, religijnym, a zarazem narodowym Lwowa. Dawaly świadectwo miastu jako ważnemu ośrodkowi kształtującemu kulturę Polski. Właśnie tym bogatym zbiorom poświęcona jest praca S. Zajączkowskiego *Archiwum kapituły łacińskiej we Lwowie* (Lwów 1923).

7. Szkolnictwo

Kościół katolicki posiada wielkie zasługi w kształtowaniu szkolnictwa na Kresach. Najstarszą szkołą w średniowieczu była szkoła katedralna powstała w latach 1375—1387. Przez długie lata tam kształciła się młodzież. Zasadniczo tak było aż do czasów powstania kolegium jezuickiego we Lwowie. W XV w. można mówić o szkołach powstałych na terenie archidiecezji lwowskiej również dzięki Kościołowi (Busk, Brzozdowce, Jezupol, Dolina, Dunajów, Gródek, Kołomyja, Niżniów, Rohatyn, Sokolniki, Szczerzec, Trembowla, Zimna Woda, Zubrze). Po Soborze Trydenckim, dopiero w r. 1701 powstało lwowskie Seminarium Duchowne, później Seminarium Generalne i wreszcie klerycy studiowali na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego. Jednak ta ostatnia wyższa uczelnia nosząca imię Jana Kazimierza ściśle związana była z działalnością jezuitów. Właśnie ich Akademia dopiero w r. 1784 została przemieniona przez cesarza Józefa II na uniwersytet.

Jednak dzieje tego szkolnictwa są opracowane stosunkowo mało, aczkolwiek jest to jeden z nurtów występujących w omawianej historiografii. Szkołę katedralną opracował J. Skoczek w oddzielnej monografii *Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej* (Lwów 1929). Autor oparł się na szerokiej kwerendzie archiwalnej i dokonał dobrej analizy zebranego materiału. O szkolnictwie parafialnym z terenu archidiecezji jest praca ks. S. Szydelskiego³⁹. Natomiast badaniami nad przeszłością seminarium duchownego zajęli się m.in. S. Szurek, T. Długosz i bp M. Rechowicz. Ten ostatni głównie skupił się na Seminarium Generalnym⁴⁰.

³⁹ Arcybiskup Sierakowski i szkoły parafialne w archidiecezji lwowskiej, Lwów 1911.

⁴⁰ S. Szurek, *Seminarium katedralne we Lwowie*, Lwów 1932; tenże, *Seminarium arcybiskupa Wyzyckiego we Lwowie*, „Collectanea Theologica” 15: 1934 f. 2, s. 245—251; T. Długosz, *Seminaria duchowne we wschodniej Polsce*, Lwów 1935; M. Rechowicz, *Studia alumnów w Galicyjskim Seminarium Generalnym (1790—1819)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL” 2: 1955, s. 61—107, tenże, *Karność alumnów w Galicyjskim Seminarium Generalnym (1790—1819)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL” 3: 1956 z. 1, s. 119—160 (są jeszcze inne pozycje bpa M. Rechowicza poświęcone tym zagadnieniom).

Chcąc poznać przeszłość jezuickiego kolegium we Lwowie, które dało początek późniejszemu uniwersytetowi należy zapoznać się z pracami L. Finkla i S. Starzyńskiego (*Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894), jak również z opracowaniem F. Jaworskiego (*Uniwersytet Lwowski*, Lwów 1912). Do badań nad zasługami Kościoła dla szkolnictwa wyższego we Lwowie powrócił po II wojnie światowej bp W. Urban skupiając się na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza⁴¹.

8. Działalność zakonów

Zapoznając się z przeszłością archidiecezji lwowskiej nie można pominąć działalności zakonów na Kresach. Ich praca legła u początków istnienia Kościoła łacińskiego w tych stronach. Byli to dominikanie i franciszkanie. Nie tylko zakorzenili się w samym Lwowie, ale ogarnęli szerszy teren. I tak dominikanie pojawili się w miejscowościach: Lwów, Bełz, Cieszanów, Jezupol, Kościejów, Podkamień, Przemyślany, Sidorów, Tarnopol, Tyśmienica. Natomiast placówki franciszkańskie to: Lwów, Czyszki, Fraga, Gródek, Halicz, Hanaczów, Horyniec, Husiatyn, Kołomyja, Kosów, Leszniów, Stryj. Później na omawianym terenie pojawili się między innymi: karmelici, bernardyni, augustianie, kapucyni, misjonarze, jezuiti, paulini, pallotyni, salezjanie, trynitarze, pijarzy. Wyliczanie tych miejsc i szeregu zakonów kryje w sobie różnorodność form działalności na polu pracy nie tylko ściśle duszpasterskiej, ale również kulturalnej, narodowej i w zakresie szkolnictwa. Nie sposób także pominąć pracy charytatywnej.

Jednak nie posiadamy jakiejś oddzielnej pozycji syntetycznej i całościowo ujmującej działalność zakonów na terenie archidiecezji. Istnieją opracowania ogólne o poszczególnych zakonach działających w Polsce, o całej prowincji zakonnej, albo o pojedynczych klasztorach. Z prac tych należy wybierać poszczególne partie odnoszące się do terenu archidiecezji lwowskiej. Może taka sytuacja istnieje w historiografii na skutek ścisłego powiązania działalności zakonów z historią tej ziemi. Pisząc więc o przeszłości Kresów, piszemy zawsze również o działalności zakonów. Zainteresowany tymi zagadnieniami czytelnik powinien sięgnąć do znanych opracowań poszczególnych zakonów na terenie Polski. Są to prace powstałe zarówno w okresie międzywojennym, jak i ostatnim,

---

⁴¹ Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i jego znaczenie dla nauki polskiej w okresie międzywojennym oraz jej organizacji w Polsce Ludowej, „*Studia Lubaczoviensia*” 1: 1983, s. 20–62.

to jest w latach osiemdziesiątych⁴². Pamiętać należy, że w każdej pozycji omawiającej organizację archidiecezji lwowskiej uwzględniana jest działalność zakonów. Poczynając od omówionych już wyżej prac W. Abrahama a kończąc na książce J. Krętosza znajdziemy wiele cennego materiału.

9. Miejsca pielgrzymkowe

Badając działalność duszpasterską i religijność wiernych na Kresach pragniemy zaakcentować specyfikę tego terenu. Jednym z elementów tej religijności jest gromadzenie się katolików w miejscach cieszących się jakimś specjalnym kultem, a zarazem powiązanych z tradycją narodową. Między innymi była to katedra lwowska z obrazem Matki Bożej Łaskawej, przed którą ślubował król Jan Kazimierz. Kościół dominikanów lwowskich z obrazem Najświętszej Maryi Panny Zwycięskiej i statuetką alabastrową tzw. Madonną Jackową (związana ze św. Jackiem). Na Przedmieściu Halickim u bernardynek lwowskich obraz Matki Bożej Bolesnej ofiarowany siostram w XV w. przez bł. Jana z Dukli (poprzednio obraz ten otrzymał Błogosławiony od św. Jana Kapistrana). U jezuitów lwowskich obraz Matki Bożej Pocieszenia będący darem generała zakonu jezuitów św. Franciszka Borgiasza. W Zborowie obraz Matki Bożej ofiarowany przez króla Jana III Sobieskiego. W Mariampolu obraz Matki Bożej, który woził ze sobą w czasie wypraw wojennych hetman Jabłonowski. Podkamień z obrazem Matki Bożej, gdzie król Jan III Sobieski był przyjęty do różańca. We Lwowie były u bernardynów relikwie bł. Jana z Dukli, a w katedrze bł. Jakuba Strzemię. Kiedy kresowiaci opuszczali swoje tereny zabierali ze sobą te pamiątki i dzisiaj są w nowych ich miejscach zamieszkania — np. Wrocław, Gliwice, Szymanów pod Warszawą, Warszawa, św. Katarzyna pod Wrocławiem itd.

Zrozumiałą więc jest rzeczą występowanie w historiografii tego trendu badań nad miejscami szczególnego kultu. Sumaryczne zestawienie tych miejscowości z terenu archidiecezji z krótkim zaznaczeniem ich specyfiki znajdujemy w pozycji autorstwa bpa W. Urbana (*Szkice z dziejów archidiecezji lwowskiej i jej duszpasterstwa*, Rzym 1984, s. 107—125). Również całościowym spojrzeniem na miejsca kultu maryjnego odznacza się praca A. Fridricha (*Historia cudownych*

---

⁴² Np. K. Kankat, *Bernardyni polscy*, Lwów 1933; tenże, *Franciszkanie polscy*, Kraków 1937; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, Kraków 1908; *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222—1972*, Red. J. Kłoczowski, T. 1—2 Warszawa 1975; *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, Red. H. E. Wyczawski, Kalwaria Zebrzydowska. W ostatnich latach w KUL powstało szereg prac poświęconych zakonom — np. autorstwa: P. P. Gach, J. Kłoczowski, E. Jabłońska-Deptuła, F. Duchniewski i inni.

obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce, T. 1—2 Kraków 1904). Jest to pozycja stara, ale dostarcza szeregu danych. Ponadto istnieją opracowania poświęcone poszczególnym miejscom pielgrzymkowym⁴³. Omówienie tej problematyki występuje często w monografiach z zakresu sztuki sakralnej.

10. Stosunki wyznaniowo-narodowościowe

Teren archidiecezji od dawna zamieszkiwali Rusini, którzy początkowo należeli do Kościoła prawosławnego, a później przystąpili do unii. Na te ziemie słabo zaludnione przybyli Polacy, którzy tutaj wrosli. Z kolei osiedlili się kupcy ormiańscy, koloniści niemieccy, Żydzi, Czesi i inne narodowości. Z tym wszystkim wiązały się również problemy wyznaniowe. Sprawy te ciągle relacjonowali w swoich sprawozdaniach do Rzymu metropolici łacińscy Lwowa. Szczególnie trudna sytuacja powstała w okresie niewoli narodowej w XIX w. Było to na skutek polityki państw zaborczych — Austrii i Rosji.

Powyższe zagadnienia są opracowane zasadniczo fragmentarycznie. Może więcej miejsca poświęcono im w opracowaniach na temat unii. Należałoby sięgnąć do rozpraw na temat prób unii w czasach jagiellońskich, zawarcia Unii Brzeskiej, czy późniejszych jej dziejów. Zainteresowanych możemy odesłać do prac np. bpa E. Likowskiego, dobrego znawcy problematyki⁴⁴. Sprawy narodowe i wyznaniowe znalazły swoje odbicie między innymi w pozycjach autorstwa K. Piątkowskiego i W. Dubaniowskiego⁴⁵. Ostatnio ukazała się również zbiorowa pozycja, która pomoże zrozumieć wiele spraw przez nas obecnie poruszanych, ale tylko w okresie średniowiecznym. Jest to praca poświęcona pamięci prof. Benedykta Zientary (*Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich*, Red. A. Gieysztor, A. Gawlas, Warszawa 1990).

⁴³ Np. K. Żukiewicz, *Dzieje cudownego obrazu Maryi w kościele OO. Dominikanów w Podkamieniu*, Kraków 1907; S. Opielka, *U stóp miłosiernego Chrystusa łaskami słynącego w kościele OO. Karmelitów we Lwowie*, Lwów 1927; T. Mańkowski, *Lwowskie kościoły barokowe*, Lwów 1932; *Nowenna do Najświętszej Maryi Panny Kochawińskiej*, Kochawina 1938; K. Żukiewicz, *Pani nasza Jazłowiecka*, Lwów 1939; W. Urban, *Obraz Matki Boskiej Mariampolskiej we Wrocławiu*, Wrocław 1981.

⁴⁴ *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, T. 1—2 Warszawa 1906; *Unia Brzeska*, Warszawa 1907.

⁴⁵ W. Dubaniowski, *Jak powstała kwestia ruska?*, „Gazeta Kościelna” 33: 1926 nr 52, s. 605—608, 34: 1927 nr 2, s. 16—20; K. Piątkowski, *Rozwój stosunków wyznaniowych i narodowościowych Małopolski wschodniej*, Lwów 1934.

11. Synteza całości dziejów archidiecezji

Zasadniczo istnieje tylko jedna pozycja omawiająca całościowo dzieje arcybiskupstwa lwowskiego. Jest to już wspomniana wyżej książka bpa W. Urbana *Szkice z dziejów archidiecezji lwowskiej i jej duszpasterstwa*, (Rzym 1984, ss. 183 + zdjęcia i mapy). Dzięki temu otrzymaliśmy krótkie i całościowe omówienie dziejów arcybiskupstwa. Umieszczono w niej nawet pewne informacje z okresu po II wojnie światowej. Autor omówił takie zagadnienia, jak: terytorium arcybiskupstwa, jego losy polityczne, stosunki narodowościowe i wyznaniowe, szkolnictwo, miejsca pielgrzymkowe, biskupi, zakony i wreszcie święci i świątobliwi związani z tym terenem. Do całości dołączono wykaz podstawowej bibliografii.

Wnioski i postulaty badawcze; niektóre aktualnie prowadzone badania

W XX wieku badania nad przeszłością arcybiskupstwa lwowskiego nie były prowadzone systematycznie. Lukę stanowi okres II wojny światowej i lata po niej następujące, kiedy nie istniała sprzyjająca atmosfera zajmowania się przeszłością Polaków na Kresach. W Instytucie Historii Kościoła przy Wydziale Teologicznym KUL już od pewnego czasu zajęto się m.in. badaniami dziejów metropolii lwowskiej. Z zakresu organizacji kościelnej prace są pisane na seminarium prowadzonym przez ks. prof. B. Kumora (np. wzmiankowana powyżej książka ks. J. Krętosza jest wynikiem tych prac). Ponadto poruszana jest na tym seminarium inna tematyka z zakresu nas interesującego (np. o arcybiskupach, a m.in. o Wierchlejskim + 1884). Ciekawe prace powstają pod kierunkiem ks. prof. Z. Zielińskiego (o ks. Waisie, rozprawa M. Dębowskiej o akcji społecznej w archidiecezji lwowskiej za rządów abpa Józefa Bilczewskiego, doktorat ks. M. Leszczyńskiego o Akcji Katolickiej w archidiecezji lwowskiej, doktorat ks. J. Wołczańskiego o ks. Szydelskim)⁴⁶. Na moim seminarium dają podobne tematy prac dyplomowych studentom wywodzącym się głównie z rejonu Lubaczowa i z terenów archidiecezji lwowskiej (klerycy ci studiują dzisiaj w KUL). Między innymi tematyka prac dotyczyła: osoby bpa Bandurskiego, dzieje poszczególnych parafii, duszpasterstwo akademickie i młodzieży szkolnej. Powstała na tym seminarium praca ks. S. Tylusa oparta na archiwaliach, a dotycząca patrocimów

---

⁴⁶ M. Dębowska, *Akcja społeczna w archidiecezji lwowskiej za rządów arcybiskupa Józefa Bilczewskiego*, ABMK 61: 1992, s. 227–374.

kościółów parafialnych w archidiecezji⁴⁷. Aktualnie ks. S. Tylus zajął się edycją krytyczną dokumentów erekcyjnych parafii w okresie średniowiecznym.

W Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL, obok mikrofilmowania zbiorów lwowskich, rozpoczęto ankietowanie wywiezionych na Sybir. Cenną pozycją jest praca zbiorowa pod redakcją ks. Z. Zielińskiego o życiu religijnym w czasie II wojny światowej (jest to T. 2 — kontynuacja wydanej w r. 1982 książki *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939—1945*). W książce tej znajduje się obszerny artykuł bpa W. Urbana o życiu religijnym w archidiecezji lwowskiej w czasie II wojny światowej.

Dawna archidiecezja z siedzibą w Lubaczowie dzięki inicjatywie bpa M. Rechowicza rozpoczęła wydawanie „*Studia Lubaczoviensia*”, gdzie są umieszczone ciekawe artykuły dotyczące przeszłości rejonu lwowskiego.

Wydaje się, że do tej pory najlepiej opracowano organizację archidiecezji, zabytkowe kościoły (głównie lwowskie), ważniejsze postacie. Koniecznie należy zająć się samą działalnością duszpasterską z zaznaczeniem specyfiki tych terenów. Za mało uwzględniono II wojnę światową, a całkiem już pominięto lata po r. 1945 — dzieje tych co pozostali na Kresach. Wreszcie przydałaby się obszerniejsza synteza całości, bazująca na wynikach dotychczasowych prac.

---

⁴⁷ *Patrocinia kościołów parafialnych w archidiecezji (halickiej) lwowskiej do końca XVI wieku*, „*Roczniki Teologiczne*” 38—39: 1991—1992 z. 4, s. 39—65.